

ГЕОГРАФИЯ ИЛИМДЕРИ
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ
GEOGRAPHIC SCIENCE

Темирбек уулу И.

НАРЫН МАМЛЕКЕТТИК КОРУГУНУН ГЕОЭКОЛОГИЯЛЫК АБАЛЫ

Темирбек уулу И.

ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ НАРЫНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ЗАПОВЕДНИКА

Temirbek uulu I.

GEOECOLOGICAL CONDITION OF THE NARYN STATE RESERVE

УДК: 372. 891

Бул илимий макалада Кыргызстандагы бийик аймактардын биринде жайгашкан Нарын мамлекеттик коругунун геоэкологиялык абалына мүнөздөмө берилди. Андан сырткары аймактагы негизги шарттар каралды.

Негизги сөздөр: Нарын мамлекеттик коругунун геоэкологиялык абалы, Теңир-Тоо, антропогендик факторлор, браконьерлердин таасирлери.

В этой статье дана характеристика геоэкологическому состоянию государственного заповедника «Нарын» расположенному в одной из высокогорных районов. Помимо этого были рассмотрены основные условия территории.

Ключевые слова: геоэкологическое состояние Нарынского государственного заповедника, Теңир-Тоо, антропогенный фактор, воздействие браконьерства.

In this article the characteristic of geoecol the ecological condition of the state reserve "Naryn" is located in one of the mountain areas. In addition, they discussed the main conditions of the territory.

Key words: the geoeological state of the Naryn State Reserve, Tehir-Too, anthropogenic factor, impact of poaching.

Өзгөчө корукка алынган жаратылыш территориялардын түзүмү территориялык жана функционалдык жактан айкалышып, бири-бирин толуктап туруучу корукка алынган жер бөлүктөрү.

Эң негизги максаты – биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо, айлана-чөйрөнү коргоо жана анын абалын жакшыртуунун негизинде коомдун социалдык-экономикалык туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу болуп саналат [5].

Аба массаларынын жана нымдуулуктун орточо айлык көрсөткөчтөрү.

Айлар боюнча											
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Абанын температурасы											
-27,1	-23	-14	6,4	11,7	14,6	17,1	17	12,2	5,2	-4,5	-19
Нымдуулук, мм											
10	13	22	28	51	51	34	22	13	15	17	11

Жогорудагы таблицада көргөзгөндөй жылдык абанын температурасы төмөн (1,9 градус), ага негизги себеп болуп аймактын деңиз деңгээлинен бийиктикте жайгашышы эсептелет. Жылдык орточо нымдуулук 200-300мм.

Аймак тоолуу жана рельефинин өтө татаалдыгына байланыштуу мындагы өсүмдүктөр дүйнөсү-

Төмөндө биз сөз кыла турган Нарын мамлекеттик коругу кыргыз ССРинин министрлер советинин 1983-жылы 29-декабрындагы №671 токтому негизинде түзүлгөн. Коруктун аймагы Чоң-Нарын менен Кичи-Нарындын кошулган жеринен чыгышты карай 11 км аралыкта башталып, Нарын-Тоонун түндүк бетиндеги токойлуу массивдерди ээлейт. Коруктун жалпы аянты 26969 га түзөт, мындан сырткары ага жанаша жаткан 53 398 га аянт коргоо запасы болуп эсептелинет [3].

Коруктун негизги максаты төмөндөгүдөй:

1. Ички Теңир-Тоонун табиятына мүнөздүү болгон кайталангыс жаратылыш комплекстерин табигый абалында коргоо;
2. Ички Теңир-Тоонун сейрек кездешүүчү өсүмдүк, жаныбарларды жана маралдарды көбөйтүү, сактоо ошондой эле коргоо;
3. Биологиялык, ландшафттык ар түрдүүлүктү сактоо;
4. Жаратылышка аяр мамиле кылууну жана экологиялык билим тарбияны жайылтуу ж. б.

Коруктан Нарын шаарына чейин 55 км аралыкта жайгашып деңиз деңгээлинен 2200- 4320 м бийиктикте орун алган. Бул аймакта кыш узак жана өтө суук. Кыргызстандын климаттык шарты катаал аймактардын катарында турат. Абсолюттук температура 30⁰С 35⁰С га чейин жетет. Климаттык шарттын катаалдыгы жана өтө узак ызгаардуу кышы, бийик тоолуу аймак экендигин айгелелеп турат [4].

нүн ар түрдүүлүгүнө шарт түзөт. Бул аймакта көбүнчө токой жана бадалдардан турат. Карагай менен чогуу тал, четин майда жалбырактуу шилби, ит мурун чөп өсүмдүктөрү, токой бото көзү, карагат, ак чечек, арча ж.б. өсөт. Карагай токойлору коруктун климатында нымдуулукту сактап, суу режимин жөнгө салып жана топуракты эрозиядан сактап турат.

Коруктун аймагындагы жердин категорияларынын өзгөрүлүшүнө карата бөлүштүрүлүшү.

Категориялар	өткөн мезгил ичиндеги аймак 1998.	учурдагы мезгил 2013-ж.
Жалпы аянты:		
Анын ичинен: акватория аймагы	36969 га	36969 га
1.Токой аянты:		
А). Токойлуу аянттар.	5582	5582
Б). Токой менен капталбаган аянттар.	4855	4897
2).Боштук жерлер:	685	685
А).Айдоо жерлер;	31387	31387
Б). Чабынды жерлер;	-	-
В). Жайыттар;	116	116
Г).Суу аянтчалар;	7812	7812
Д).Жолдор, кандар ж.б аянттар.	102	102
	4	4

Таблицада көргөзгөндөй коруктун аймагындагы жердин категорияларынын өзгөрүлүшүнө карата бөлүштүрүлүшү анчалык деңгээлде өзгөргөн эмес.

Нарын коругу Евразиядагы бирден бир өзгөчө корголуучу өсүмдүк, жаныбарлардын (өзгөчө маралды) азайып жана жоголуп бара жаткан түрлөрүн, уникалдуу жаратылыш комплекстерин, сактап калуу максатында уюшулган [1].

Аймакта төмөндөгү иш чараларга тыюу салынат:

1. Ар түрдүү ыкма менен сейрек кездешүүчү жырткыч жан-жаныбарларга аңчылык кылуу;
2. Балык кармоо, тор салуу;
3. Уруксаатсыз токойлорду кыркуу;
4. Иттер менен мал жайуу;
5. Уруксаатсыз жол куруу, жер асты менен трубаларды өткөзүү;
6. Химиялык уулу заттарды колдонуу ж.б.

Бугу, марал Кыргызстандагы жападан жалгыз Нарын мамлекеттик жаратылыш коругунда сакталгандыктан, 1998-жылы питомник уюштурулган. Питомникти уюштуруу максаты бугу-маралдарды өстүрүү жана реаклиматизациялаштыруу. Бүгүнкү күндө питомникте 30 дан ашык бугу, маралдар бар. Ошондуктан корукта бугу-маралга өзгөчө көңүл бурулат. Бугу-маралдар коруктун бардык аймактарында бар, батыш тараптагы Кара-Таш участкасынан тепшиге чейин, Күңгөйдө Туук-Суу, Айран-Суу, Молдо-Башыда 2-3төн 4-5ке чейин учурайт. Бугулардын орчундуу бөлүгү кичи жана чоң Молдо-Башы, Ак-Атан, Талды, Үмөт, Ак-Корум участкаларында жайгашкан, бул жерлерде 7-8 ден учуратууга болот. Бугу-маралдардын санын эсепке алууда коруктагы кызматкерлер участкаларга бөлүнүп ат менен кыдырып санашат. Корук режимин жакшыртуу максатында бардык территория: Кара-Таш жана Кашка-Суу деген эки токойчулукка бөлүнөт. Мындан сырткары жергиликтүү шартка жана жыл мезгилине жараша посттор коюлган. Эки жерде Кара-Таш жана Улан аймагында туруктуу жылы бою иштөөчү посттор уюштурулган [2].

Эл аралык организация флора-фауна интернeshиндин колдоосу менен 2004-жылы экологиялык борбор уюшулган. Экологиялык борбордогу адистер геоэкологиялык билимин көтөрүү максатында корука байланыштуу ар кандай иш чараларды (окуу курстары, семинарлар ж.б), ошондой эле көзөмөл-

дөөчү аймакка жакын жайгашкан айыл кыштактардагы орто мектептеринин окуучуларына, айыл округунун адистерине, малчы-фермерлерине жаратылышты коргоо боюнча тегерек столдогу маектерди, экологиялык түшүндүрүү иштерди жүргүзүп турушат. Андан сырткары аймакта жылдык иш пландын негизинде атайын маршруттар боюнча рейддер системалуу жүргүзүлөт.

Ошого карабастан, айлана чөйрөнү жана жаныбарлар менен өсүмдүктөр дүйнөсүн коргоо жаатында укук бузуулар да бар. Ар жыл ичинде корук кызматкерлери ар кандай укук бузууларга протокол түзүп, облустук жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүн көзөмөлдөө кызматына өткөрүлүп турат. Корукта 1990 жылдагы маалыматы боюнча айтсак, корук түзүлгөндө маралдын саны 400 жакын болгон. Анан кандайдыр бир себептер менен алар жер которуп кетишкен. Эң өкүнүчтүүсү жыл сайын алардын санын кыскаргандыгы. Ага бирден бир себепкер болуп адамдардын чарбачылык ишетири жана калктын отунга болгон муктаждыгынын кескин курчушу, ошого байланыштуу, карагай-токойлордун аянтынын жыл узаган сайын кыскарышынан андагы геоэкологиялык абал өзгөргөндүгүнө байланыштуу (себеби токой алардын негизги жашоо чөйрөсү), экинчи себеби браконьердик жырткычтык мамилелердин болуусу [3,4].

Жогоруда корсотулгон коруктагы кээ бир бөлүкчөлөрүндөгү бузулууларды атабаганда жалпысынан геоэкологиялык абал туруктуу. Келечте коруктун аймагындагы геоэкологиялык абалды сактоо жана коргоо максатында төмөндөгүдөй иш чараларды жүргүзүп туруу зарыл.

1. Ар дайым коруктун аймагындагы геоэкологиялык абалына үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүү иштерин жасоо (Мониторинг).
2. Корука жакын жайгашкан жашоочуларга түшүндүрүү иштерин жүргүзүп туруу жана көзөмөлдөө иштерин күчөтүү.
3. Корука кесипкөй өз жумушун так аткарган адистерди ишке алуу.
4. Заманга ылайыктуу келген техника менен камсыздоо.
5. Тиешелүү жогорку баскыктагы мамлекеттик мекемелердин ар дайым көзөмөлдөп туруусу.
6. Жаратылыш экологиялык системаларын, ландшафттарды, жер кыртыштарын, биоартүрдүүлүктөрдү сактоо, калыбына келтирүү боюнча иш чараларды күчөтүү.
7. Жаратылыш компоненттеринин абалын билүү максатында мониторингдерди жана узак мөөнөттөгү илим иштерди жүргүзүү.

Адабияттар:

1. Асанов У. Нарын облусунун энциклопедиясы Б. 1998.
2. Атлас Киргизской ССР. Т.1, М.,1987.
3. Аламанов С., Сакиев К., Чодураев Т. «Физическая география Кыргызстана» Бишкек, 2013
4. Головкина А. Растительность Киргизии. Изд-во «Илим» Ф.
5. Темирбек уулу И. Каратал-Жапырык коругунун геоэкологиялык абалы жана шарттары. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. №2, 2017 год.

Рецензент: к.г.н., и.о. доцент Аблешов Т.А.